

УДК 343.983

Т. М. Буряк, *головний судовий експерт
Дніпропетровського науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ ПРИ ВИЯВЛЕННІ НЕСТАЧІ ВІД РОЗКРАДАННЯ, ПСУВАННЯ ТОВАРНО-МАТЕРІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Розглянуто вимоги законодавства щодо визначення розміру матеріальних збитків внаслідок вчинення злочинів проти власності. Обґрунтовано необхідність призначення комплексних судових економічних товарознавчих експертиз з метою достатньо точного визначення розміру матеріальних збитків, заподіяних нестачею (розкраданням, псуванням) товарно-матеріальних цінностей, що неможливо при призначенні лише судових економічних експертиз.

Ключові слова: матеріальні збитки, ринкова вартість майна, відшкодування збитків потерпілій стороні, економічна товарознавча експертиза.

Рассмотрены требования законодательства относительно определения размеров материальных убытков вследствие совершения преступлений против собственности. Обоснована необходимость назначения комплексных судебных экономических товароведческих экспертиз с целью достаточно точного определения размера материальных убытков, причиненных недостачей (хищением, порчей) товарно-материальных ценностей, что невозможно при назначении только судебных экономических экспертиз.

The article analyzed the requirements of legislation on determination of the amount of material damage in property crimes. It also shows that the forensic economic expertise and conclusions of the court experts on the documentary confirmation of the size of the shortages resulted by theft and damages to the TMC do not provide sufficient and complete evidence and data of the size of such material damage. The solution of the mentioned problem is the provision of complex judicial economic commodity examinations to determine the size of material damage.

Становлення та формування правової держави вимагає справедливого захисту інтересів громадян та юридичних осіб. Зокрема, Основний Закон України гарантує непорушність права приватної власності, повне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням проти власності.

На жаль, нині криміногенна ситуація в Україні свідчить про суттєве поширення злочинів проти власності, а отже, проблема належного судово-експертного забезпечення розкриття та розслідування таких злочинів є доволі актуальною.

З метою встановлення розміру матеріальних збитків згідно з вимогами кримі-

нального процесуального законодавства обов'язково призначають судову експертизу. При цьому важливо визначитися, яку саме експертизу потрібно призначити для встановлення реального розміру матеріальних збитків, що відповідатиме ринкової вартості майна, слугуватиме мірилом тяжкості вчиненого злочину та забезпечуватиме еквівалентний обмін порушеного права власності.

Проблеми реалізації права потерпілої особи (і фізичної, і юридичної), у тому числі й на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також ефективності процесуальних механізмів такого відшкодування були предметом дослідження вчених В. Нора, Б. Ващук, В. Жук, О. Майстренко, М. Баклан, Л. Гаврилової, І. Татарина, А. Стебелева. Проте питанням комплексного судово-експертного забезпечення розслідування таких злочинів приділено недостатньо уваги, а отже, з'ясування питання щодо виду судової експертизи, у межах якої можна достовірно визначити розмір матеріальних збитків у разі вчинення злочинів проти власності, і становить мету цієї статті.

Згідно з чинним законодавством України судову експертизу призначають у випадках, коли для вирішення певних питань, що виникають під час кримінального провадження, потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання. Судову експертизу проводить особа, яка відповідно до Закону України «Про судову експертизу» має на це право [1]. Їй доручають проведення досліджень об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, за результатами яких вона надає висновок з поставлених питань, що виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [2].

Згідно із Законом України «Про судову експертизу» судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження, а отже, будь-яка інформація, яку наводить судовий експерт у своєму висновку, має бути ретельно виваженою та надійною.

У межах кримінального провадження з розслідування злочинів проти власності згідно з частиною шостою ст. 242 Кримінального процесуального кодексу слідчий або прокурор зобов'язані звернутися до експерта для проведення експертизи щодо «...визначення розміру матеріальних збитків» [2]. При цьому слід враховувати, що для злочинів, про які йдеться, розмір матеріальних збитків є кваліфікаційною ознакою, відповідно до якої визначають тяжкість вчиненого злочину та призначають відповідне покарання.

Потрібно також пам'ятати, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному громадянину право на справедливість і повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України [3].

Такі вимоги законодавства зобов'язують експертів забезпечити досудові органи та суди достовірними даними про розмір матеріальних збитків, який відобразить в повному обсязі визначений еквівалент порушеного права власності та сприятиме захисту інтересів усіх учасників судового процесу.

Вирішення експертами цього завдання ускладнюється тим, що в умовах економічної ситуації, яка склалася в Україні і для якої характерними є постійна інфляція та нестабільність курсу валют, ціни на всі товарно-матеріальні цінності (далі — ТМЦ) швидко змінюються, а це може впливати на вартість та обсяг права власності.

Згідно з вимогами спільного наказу Головного контрольно-ревізійного управління України, МВС України, СБУ України та Генеральної прокуратури України від

19.10.2006 р. № 346/1025/685/53 розмір матеріальної шкоди (збитків) визначають за даними бухгалтерського обліку і фінансової звітності об'єкта контролю або в межах проведення експертної оцінки чи із застосуванням інших визначених законодавством способів.

Методикою вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків визначено, що встановлення шкоди від нестачі майна, псування, знищення ТМЦ належить до компетенції експертів-бухгалтерів [4].

Зазвичай між періодом придбання ТМЦ і періодом виявлення їх нестачі минає доволі багато часу, а отже, ринкова вартість ТМЦ змінюється (збільшується чи зменшується) порівняно з вартістю, відображеною в документах обліку підприємства, що звертається за захистом порушеного права власності. Мало того, ринкова вартість ТМЦ може змінитися й за час розслідування кримінальних справ.

Зрозуміло, що під час проведення судово-економічної експертизи за даними обліку підприємства та встановлення документального підтвердження розміру нестачі ТМЦ складно врахувати всі чинники, які вплинули на ринкову вартість цих ТМЦ. Тож досудові органи й суди не матимуть достатньої та повної інформації про розмір завданих матеріальних збитків, що, у свою чергу, не сприятиме еквівалентному заміщенню порушеного права власності.

Як приклад можна навести такі обставини справи: під час виявлення нестачі ТМЦ, переданих на відповідальне зберігання, з'ясувалося, що за період зберігання вартість ТМЦ (металопрокату) зросла в 1,5 рази, розмір нестачі, визначений за даними бухгалтерського обліку, не покривав втрат покладавця та не відповідав ринковим цінам, про що потерпіла сторона заявила в цивільному позові. Водночас на вирішення судово-економічної експертизи в постанові на її проведення було поставлено лише питання підтвердження нестачі ТМЦ за даними бухгалтерського обліку підприємства.

В іншому випадку було виявлено нестачу кабелю, який вкрали під час модернізації телефонних мереж. За даними обліку підприємства балансова вартість старого кабелю дорівнювала нулю у зв'язку з повним нарахуванням амортизації та зношенням старих мереж. Отже, під час визначення розміру збитків за даними бухгалтерського обліку не буде враховано навіть вартість кольорових металів, на яку могло б розраховувати підприємство в разі переведення старого кабелю в брухт.

Такі та подібні випадки визначення розміру матеріальних збитків на рівні обсягів документального підтвердження нестачі за даними бухгалтерського обліку призводять до того, що потерпіла сторона не лише не отримує належного відшкодування збитків, а й взагалі не може розраховувати на проведення кримінального провадження за фактом нестачі ТМЦ — його закривають через недостатній розмір матеріальних збитків.

Для уникнення таких ситуацій потрібно знати особливості організації експертизи на стадії досудового розслідування, змістовне наповнення різних видів експертизи, що дозволить кваліфіковано сформулювати питання на її вирішення. Важливе значення має й фахова компетентність експертів [5].

З огляду на зазначене під час розслідування розкривачів, пов'язаних з розкраданням чи псуванням ТМЦ, за наявності інформації про невідповідність цін за даними бухгалтерського обліку та ринкових цін доцільно призначати проведення комплексних судових економічних товарознавчих експертиз, у межах яких не лише буде досліджено підстави виникнення нестачі (документальна обґрунтованість, наявність

відповідного обліку надходження та вибуття ТМЦ, застосування належних облікових оцінок, забезпечення належного контролю за зберіганням ТМЦ тощо), а й встановлено ринкову вартість ТМЦ.

Питання проведення інвентаризації ТМЦ і розрахунку розміру відшкодування збитків в Україні регулюється кількома законодавчими та нормативними актами.

Так, відповідно до п. 7 р. 1 Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 р. № 879, проведення інвентаризації є обов'язковим «...у разі встановлення фактів крадіжок або зловживань, псування цінностей (на день встановлення таких фактів) в обсязі, визначеному керівником підприємства», «за судовим рішенням або на підставі належним чином оформленого документа органу, який відповідно до закону має право вимагати проведення такої інвентаризації» [6].

У межах розслідування фактів зловживань у системі обліку ТМЦ, їх нестачі, крадіжки тощо (такі зловживання, як правило, тісно пов'язані з організацією складського господарства, недотриманням норм списання матеріалів у виробництво, а також втратами, браком і псуванням ТМЦ) призначають судову економічну експертизу операцій з матеріальними цінностями [7].

Об'єктами дослідження під час проведення такої експертизи є:

- інвентаризаційні описи та акти інвентаризації ТМЦ (той, яким встановлено нестачу, та попередній акт);
- протоколи засідання інвентаризаційної комісії;
- відомості за рахунками бухгалтерського обліку матеріальних цінностей;
- первинні документи на придбання, продаж, списання у виробництво, переміщення ТМЦ за міжінвентаризаційний період;
- накази про прийняття на роботу та призначення матеріально-відповідальних осіб;
- накази на проведення інвентаризацій та призначення інвентаризаційної комісії.

Експерт-економіст досліджує операції з ТМЦ стосовно наявності зловживань, перекручень облікових даних і помилок, які могли призвести до неправильних початкових залишків, що зумовили проведення інвентаризацій.

Розмір збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) ТМЦ визначають відповідно до п. 6 р. 4 зазначеного вище Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань. Бюджетні установи в разі встановлення нестачі або втрати ТМЦ, які виникли внаслідок зловживань, передають відповідні матеріали до правоохоронних органів упродовж 5 днів після встановлення такого факту, а на суму виявлених нестачі і втрати ТМЦ подається цивільний позов [6].

Постановою Кабінету Міністрів України від 22.01.96 р. № 116 затверджено Порядок визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, яким встановлено, що розмір збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей визначається шляхом проведення незалежної оцінки відповідно до національних стандартів оцінки. У разі визначення розміру збитків, що призвели до завдання майнової шкоди державі, територіальній громаді або суб'єкту господарювання з державною (комунальною) часткою в статутному (складеному) капіталі, розмір збитків визначається відповідно до Методики оцінки майна, затвердженої Кабінетом Міністрів України [8].

Відповідно до Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна та

майнових прав» для визначення оцінки об'єктів у матеріальній формі застосовується їх ринкова вартість (інформація про вартість подібного майна, за умови ідентичності цього і досліджуваного майна, на конкретну дату оцінки тощо) [9].

Статтею 4 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність» визначено, що «діяльність судових експертів, пов'язана з оцінкою майна, здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу», з урахуванням особливостей, визначених цим Законом щодо методичного регулювання оцінки цього майна» [10].

Отже, законодавством встановлено вимогу до визначення ринкової вартості збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей.

На завершення дослідження слід резюмувати, що завдяки призначенню комплексної судової економіко-товарознавчої експертизи буде надано відповіді на такі запитання.

Чи підтверджується документально за даними бухгалтерського обліку нестача товарно-матеріальних цінностей, встановлена згідно з актом інвентаризації на підприємстві?

Якою є ринкова вартість товарно-матеріальних цінностей, нестача яких підтверджується за даними бухгалтерського обліку підприємства?

У результаті органи досудового слідства та суду будуть забезпечені достовірною, повною, об'єктивною інформацією про розмір матеріальних збитків. Слід лише інформувати їх про особливості проведення таких експертиз.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про судову експертизу» : станом на 3 жовт. 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 13 липня 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» : станом на 21 груд. 2012 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
4. Методика вирішення судово-економічної експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків». — К. : КНДІСЕ, 2004.
5. Білуха Т. М. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник / Т. М. Білуха. — К. : Вид. комп. «Воля». — 2004. — 656 с.
6. Наказ Міністерства фінансів України від 02.09.2014 р. № 879 «Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань».
7. Рудницький В. С. Судово-бухгалтерська експертиза економічних правопорушень (опорні конспекти) : навч. посіб. / Рудницький В. С., Бруханський Р. Ф., Хомин П. Я. — К. : ВД «Професіонал», 2004. — 304 с.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.01.96 р. № 116 «Про затвердження Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей».
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440 «Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна та майнових прав».
10. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» : станом на 26 лист. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.